

**«ДАВНЄ ЯЗИЧНИЦЬКЕ СВЯЩЕННОДІЙСТВО,
ЗБЕРЕЖЕНЕ В ОБЛОМКАХ»
(Весільний обряд у баченні Миколи Костомарова)**

Стаття репрезентує погляди одного із перших дослідників українського весілля Миколи Костомарова у співвідношенні з сучасними досягненнями фольклористичної науки.

Ключові слова: фольклористика, Микола Костомаров, весілля, обряд.

Значне місце у фольклористичних студіях Миколи Костомарова займає тема весільного обряду і пісенності, яка його супроводжує. На думку ученого, весілля – «епоха повного розквіту молодості»¹.

Весілля передувала «вулиця», «вечорниці» і «досвітки». Як правило, хлопець одружувався на тій дівчині, котру знав раніше: «...часто на такой, с которой целый год перед тем или далее женихался и даже ложился спать вместе»² (підкреслення наше – Л. П.).

Учений дав таку дефініцію весілля: «это – народная полуязыческая литургия со множеством крупных и мелких символических приемов, сопровождаемых исключительно к ним принадлежащими припевками и песнями»³. Всі весільні обряди і атрибути, на думку Костомарова, пройняті духом доісторичної старовини. Звичайно, кожна нова історична епоха привносила до них свої доповнення. Загалом, весільний ритуал, за спостереженням ученого, у своїх головних рисах є однаковим, однак, у деяких деталях, безперечно, набуває змін.

Весільне дійство Микола Костомаров розподілив на три частини:

- 1) змовини чи заручини;
- 2) дівич-вечір;
- 3) весільна церемонія, що проходить у день вінчання⁴.

Окрім цього, учений зазначав, що кожна із частин дрібниться на ще менші, а після завершення весільної церемонії наступає епілог, так звана «перезва».

Учений детально описує усі ці етапи, головню звертаючи увагу на сам обряд.

Змовини (заручини). Суть їхня зводилась до того, що наречений зі своїми родичами і сватами відвідують наречену. Одержавши перший дозвіл, через день або два відбуваються «заручини» або «рукодаїни». Цікавий термін, етимологія якого полягає, мабуть, у тому, що потрібно було подати руки один одному. Зазвичай свати розповідали оповідку про полювання

¹ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 992.

² Там само.

³ Там само. – С. 992–993.

⁴ Там само. – С. 993.

князя на куницю чи лисицю. Звір, очевидно, забіг у цей двір і вони прийшли його спіймати. У такій розповіді Микола Костомаров схильний вбачати сліди побуту полювання на звірів. В іншій місцевості, зазначав учений, побутовували інші варіанти розповідей – про теличку і бичка. Тут учений вбачає вже відгомін іншого побуту – пастушого.

Коли всіх гостей перев'язали рушниками, гості пропонували «окуп», тобто «викуп». Стосовно терміну «окуп» учений дав таке своє тлумачення: «Здесь также следы давняго времени, когда захожаго иноземца, как чужого человека старались по возможности обратъ, посягали на его свободу и заставляли откупаться от неволи»⁵.

Наречена зазвичай, коли приходять свати, ховається, а потім повертається і дає свою згоду. Коли наречений другий раз приходиться до дівчини, у якості викупу з нього вимагають горілку і подарунки молодій. Батьки нареченої ставлять закуску на стіл. Наречені кланяються батькам, а ті у свою чергу «...благославляют хлебом, соединённом из двух слепленных хлебов, и пучком ржи из снопов, заранее приготовленных и разставленных по четырём углам хаты»⁶.

Тоді заздалегідь запрошені гості, що належать до весільного поїзда нареченої, починають виконувати весільні пісні, які співвідносяться саме з цією частиною весільного обряду. Наречених садять на покуті під образами, біля дружки нареченої – «девицы, составляющия свадебный персонал невесты»⁷.

Найпоширенішими мотивами пісень цього етапу виступають такі:

- вибір нареченою нареченого;
- наречений (часто образ сокола) шукає собі пару (чорну галку);
- сум дівчини за дівуванням;
- доля нареченої-сироти.

Як на сучасний погляд, то в описі змовин-заручин учений контамінував два цілком незалежні обряди сватання й заручин. Тому в першій частині обряду сватів лише перев'язують рушниками, а в другій, коли приходиться і сам наречений, у нього вимагають викупу за молоду. Тут же відбувається й перший бенкет („запивини”), який має санкціонуюче значення. Мотиви пісень представляють усе, що щойно відбулося, не просто як закінчений весільний цикл, а й як звичаєво-правовий акт утворення сім'ї. У правовому плані виглядає так, ніби жодних додаткових санкцій весільний обряд не вимагає. Щоправда, згодом усі проведені під час заручин обрядодії та проспівані пісні повторюються під час наступного етапу весілля, а саме вінкоплетин, коли молодих знову так само саджають на покуті. Схоже на те, що заручини з одного боку перейняли деякі обряди дівич-вечора, з іншого – повністю перебрали його пісні.

Микола Костомаров не вказує, чи обидві обрядодії відбувалися в один день.

⁵ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 993.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

На суботу перед вінчанням, яку Микола Костомаров визначив як другий етап весільного дійства і назвав «*дівич-вечором*», окрім цього дійства, до якого не менше пасує назва „вінкоплетини”, припадає ще два: «гільце» чи «вільце» та «коровай»⁸. Гільце (вінкоплетини) представляє підготовчу частину ритуалу, під час якої дружки молодої вбирають головний дівочий атрибут весілля, після чого йдуть запрошувати гостей на весілля. Фольклорист описує цей атрибут дуже детально, виявляючи неабияку обізнаність з усіма його варіантами:

«Гильце – это ветвь обыкновенно сосновая, разубранная цветами, лентами, цветными бумажками, колосьями, ягодами и пр.; летом или весною употребляют на гильце ветвь калиновую, вишнёвую, яблонную, черёмушную, иногда в полном цветку»⁹.

Оскільки переважна кількість весіль припадала на зиму, на гільце частіше вибирали саме соснову гілку. Гілка ця мала, безперечно, символічне значення шлюбного вінка: «...потому-то говорится: не ставитъ гильце, а вить гильце, и притом самое в некоторых вариантах одной и той же песни заменяется словом барвинковый венок»¹⁰.

Доволі часто для гільця вибирали і калину:

*Як Марусі гильце вили,
То все лужечки виходили
Червоную калину виламали,
Так ми Маруси гильце звили*¹¹.

Часто поряд із калиною символічними виступали й інші рослини: барвінок – символ любові; рута і м'ята – символи чистоти і цноти дівчини. Після виготовлення «гильця», наречена просить у батьків благословення для того, щоб з дружками іти у село і запрошувати гостей на весілля. Йдучи селом, дружки постійно співають пісні, основні мотиви яких:

- заклик зустрічати наречену;
- наречена начебто потонула, а її єдиним рятівником виступає наречений;
- жаль нареченої за втраченим періодом дівування.

Коровай. Це старовинний обряд готувати і випікати весільний хліб, який називають короواسм. Його випікають як в домі нареченої, так і нареченого. «Эти короваи носились вместе со свечами во всех церемониях, приносились в храм во время венчания, а потом неслись в сенник, приготовленный для брачного ложа»¹².

За спостереженням ученого, обряд випікання короваю був притаманний у давнину усім слов'янським народам. В Україні час приготування святкового

⁸ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 995.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. – С. 996.

¹¹ Метлинський. – С.135.

¹² Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 998.

хліба міг варіюватися: чи то у п'ятницю, чи в суботу (найчастіше), чи в неділю.

Коровай повинні були випікати заміжні жінки. Щоб підкреслити довгоочікуваність цієї події, а може достаток сім'ї, пісня вдається до гіперболізації, змальовуючи, що його начебто готували із пшениці, яка сім років стояла у стогу:

*Що в нашем короваю семилітня пшениця*¹³.

Воду теж начебто носили із семи джерел. Масло брали від молодих корів, яйця тільки від молодих курей, а сіль злежану настільки, що нагадувала грудку льоду:

*Ой короваю, короваю,
Лем до тебе кошту треба:
Корець муки пшеничної,
Цебер воды криничной,
Хваску масла яровых коров,
Копу яэць молодых курей,
Гарнець соли ледовой*¹⁴.

Перед початком випікання хліба коровайниці мили руки джерельною водою. Приступаючи до роботи, виконували пісні, у яких просили божої допомоги для доброї роботи. Стосовно прикрас весільного хліба, то його замаювали калиновими гілками, вишнями, виноградом, пір'ям пташок, грішми:

*Мы ж були коровайнички
Мы вмили коровай пекти
Около окильцями
В середині червінцями*¹⁵.

Часто коровайниці замовляли особливу кочергу, щоб вигрібати попіл із печі і таку ж особливу лопату для посадки у піч короваю, а часто – і меч, щоб прорубати отвір і щоб він міг вийти із печі у комору:

*Ходили до коваля,
Щоб нам сковав кочергу,
Щоб нам пичку выгребти.
Рано мы, рано ходили до коваля
Щоб нам сковав лопату
Да широку як лаву,
Спечем коровай на славу*¹⁶.

¹³ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом / Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Спб., 1872. – Т. IV. – С. 222.

¹⁴ Там само. – С. 224.

¹⁵ Там само.

Перед тим, як посадити коровай у піч, просять благословення на це у старости. За спостереженням Костомарова, «потом приглашают двух молодцов, из которых один в песне называется кудрявым (кучерявым), а другой богатым, первого выметать печь, а второго сажать туда коровай»¹⁷.

Посадивши тісто у піч, коровайниці просять у неї, щоб коровай добре спікся. Поки він випікається, жінки причащаються горілкою, жартують, веселяться:

*Ой де ж тая пійшла,
Що в пич коровай несла?
Сила на рог печи
Коровай стеречи,
Щоб хлопци не вкрали
И за Дунай не задали*¹⁸.

Виймають коровай із печі і несуть у комору для зберігання. Стосовно обряду випікання короваю у молодого, то проводять його зазвичай так само, як і у молодой.

Дівич-вечір. Після повернення молодої з друзками із села, де вони запрошували гостей на весілля, відбувався дівич-вечір. Наречену садовили на почесне місце, під образами, унизу стелили кожух. Часто у піснях зустрічаємо місто з чотирма стінами (три-камінні), четверта – золота. Там ластівка звила собі гніздо і вивела двох діток. Дітки – це наречений і наречена; у віконцях будинку – ангел Божий, а у дверях сам Господь, що роздає долю:

*Ой славен, славен Марусин посад!
По всіх віконцях янголи сидять.
Янголи сидять, доленьку судять,
А над дверми сам Господь стоить,
Книжечку читає, доленьку роздає...*¹⁹

Батьки нареченої стоять з усією родиною і милуються дочкою. Якщо наречена сирота, то кланяється названим батькам.

Наречений не можна сидіти одній, без нареченого. До того часу, як прибуде жених (якого називають князем) співають весільних пісень і танцюють. Після цього виконують обряд пришивання квітковий гілочки

¹⁶ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом / Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Спб., 1872. – Т. IV. – С. 231.

¹⁷ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 101.

¹⁸ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом / Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Спб., 1872. – Т. IV. – С. 242–243.

¹⁹ Там само. – С. 156.

(квітки) до шапки молодого: «Жених входить в хату и садится на посад не иначе как в шапке. Старшая дружка – лицо важное в свадебном женском персонале невесты – снимает с головы жениха шапку и прикалывает к ней «квитку», отколовши у невесты. Дружба (иначе дружко) или старший боярин, надевает на жениха свою шапку на время, чтоб жених вовсе не оставался с открытой головою»²⁰.

При здійсненні цього обряду, як зауважив учений, співали переважно жартівливих пісень. Потім дружка потребувала за шапку викуп. Молодий і дружко пропонують їй гроші, але вона твердить, що їх мало. Коли все ж таки шапку викупили, дружка знімає шапку зі своєї голови і одягає її на голову нареченого. У цьому ритуалі, на думку Миколи Костомарова, збереглися сліди старовинного військового побуту. Наскільки давнього, не уточнює. Та й так однозначно видно, що ще до княжих часів.

«В поэтическом образе представляется что бояре, танцую, навели облако своими жупанами, пустили дождь стрелами и произвели сияние саблями:

*Где бояре танцювали
Наробили хмарно жупанами
И спустили дождчик стрілочками,
Наробили ясно шабельками»²¹.*

Весільна церемонія. Зазвичай у неділю відбувається третій акт весільної трилогії.

Перший обряд у нареченої – розплітання коси. Часто косу розплітає неодружений брат. «Дружки расчёсывают невесте косу, мажут маслом, медом, вплетают в волосы несколько монет, подаренных женихом, кусочек хлеба и кусочек чеснока, которому, по суеверию, приписывается предохранительная сила от заразы и от всякого зла. Косу снова заплетают в последний раз венком»²².

Коли прибуває молодий, наречені відправляються у церкву вінчатися. Після церемонії повертаються додому, гостей пригощають обідом, але наречені у ньому участі не беруть. Після обіду танцюють і співають, потім наречений їде додому. Там відбувається свій обід. Микола Костомаров зазначав, що після цього обіду починається власне народне весільне дійство – «древнее языческое священнодействие, сохранившееся теперь в обломках»²³.

Далі учений дає опис давнього обрядового дійства. На подвір'ї ставлять накриту чистою скатертиною квашню, на неї кладуть хліб, яким благословили молодого, сіль і відро води з ковшиком. З хати виходить мати жениха, одягнута у вивернутий навиворіт кожух, на голові у неї шапка, а в подолі – горіхи, овес, насіння соняшника і гарбуза, і гроші, наскладувані для нареченого від дня його народження. Мати імітує їзду на коневі, а дружко

²⁰ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 1004.

²¹ Там само. – С. 1005.

²² Там само. – С. 1008.

²³ Там само. – С. 1010.

вдає, що напуває коня. Під час походу за матір'ю іде наречений з хусткою в руках; за хусточку тримається один боярин і несе у руках іншу хусточку, за котру тримається другий боярин, потім – третій і т. д. Світилка несе пучок васильків, у середині букета вставлений дерев'яний предмет, що нагадує шаблю, запалена свічка і шматок хліба.

Костомаров вказував на давність цього звичаю: «Древность этого обычая указывается подобием в нем многих черт с обычаями, о которых остались нам известия в описании свадеб великокняжеских, царских и боярских. Так в этих свадьбах постоянно играли роль свечники со свечами – то же что малорусские светилки – независимо от обручальных свеч»²⁴.

Крім цього, в обряді напування так званого коня, учений схильний вбачати поклоніння воді як священній істоті: «Какое символическое значение имела вода, ставимая в ведре на квашне и напование ею воображаемого коня, мы с точностью определить не берёмся, но несомненно, что оно в древности было, и вероятно состояло в связи с поклонением вод языческих славян. По смыслу, который и теперь светится в этом обряде, можно предположить, что это имеет значение приготовления к походу князя за своею княгинею, для чего и поят воображаемого коня, как бы собираясь в дорогу»²⁵.

Далі весільний поїзд молодого вирушає до молодої. Із собою везуть подарунки для нареченої і її родичів. Молодому, щоб завоювати молоду, потрібно було подолати ряд перешкод.

«И вот видим мы в песнях отражение тех давно минувших времён, когда при редкости населения, при господстве разных побуждений у народностей, отделённых друг от друга лесами и болотами, приходилось действительно подвергаться всяким неудобствам и опасностям звероловного быта»²⁶.

Уздрів Микола Костомаров в українському весільному обряді і залишки однієї з найархаїчніших форм парного шлюбу – умикання, щоправда, вже в його цивілізованій, індивідуальній формі:

«... у многих племен брака в нашем смысле ещё не образовалось, а было только умыкание девиц, а умыкание вело столкновение между родами молодца и девицы. Вот такое-то умыкание дает о себе вспомнить в малорусских свадебных обрядах и песнях. Князь со своими боярами собирается действовать силою, разбивая каменные стены, ломать замки, чтобы достать невесту»²⁷.

Далі, на думку вченого, умикання поступово переходили до мирних угод. Саме звідти бере початок звичай платити придане за наречену. «В песнях отразилось наслоение последней эпохи, когда сила стала заменяться миролюбивыми сделками. Ведь и в те времена, когда господствовали умыкание девиц, уже летописец замечает, что умыкали таких, с которыми прежде совещались на горищах. Тогда умыкатель примерялся с недовольным родом умыкаемой девицы посредством даров, откуда и вышел древний

²⁴ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 1011.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 1013.

²⁷ Там само.

обычай платить вино за невесту»²⁸.

У деяких піснях, коли мати зустрічає зятя, знову згадуються часи умикання і насильства. «Поезд жениха должен некоторое время ждать у ворот. Принадлежащие к поезду невесты стерегут ворота двора. Происходит как бы примерная битва, кончающаяся переговорами. Роль примирителей принимают на себя старосты с обеих сторон»²⁹. Мати нареченої зустрічає жениха у вивернутому кожусі.

Потім роздають подарунки і ділять коровай. Після роздачі короваю, відбувається обряд покривання нареченої. Мати покриває голову нареченої серпанком чи наміткою, яка часто у піснях називається «завивайло». Після цього відбувається вечерея з приспівками. Наступний етап – молодих везуть у будинок чоловіка.

Комора. Костомаров чи не один із перших звернув увагу на обряд комори. Коли молоді прибули до молодого, то їх садовлять на посаді. Співають, що вони не хочуть їсти-пити, а хочуть спати. Дружко веде їх у комору. При цьому виконують коморні пісні (еротичного змісту):

Ой мамцю, мамцю, до комори ведуть!
– *Цить, доню, тобі меду дадуть!*
Ой мамцю, вже й ножик виймає!
– *Цить, доню, вин боже думає*³⁰.

Важливим атрибутом тут виступає червона калина: – «... символ соблюдения девства невестой и брачного соединения. Ветвь калины, воткнутая у новобрачной за наметку, служит призывом к всеобщему веселью. Такая же калиновая ветвь, вместе с бутылкою водки, посылается к родителям новобрачной на знак, что она соблюла целомудрие. Это доставляет большую радость и честь родителям. На знак торжества, мать невесты приглашается в песне обуться в красные сапожки»³¹.

Зазвичай, молоді вечереють у коморі, обов'язково, смажену курку – символічну їжу шлюбної години. Ритуалом комори завершується весільна трилогія. Далі наступає «епізод» або «перезва». Часто «перезва» триває до четверга.

Підсумки. Важко не помітити, що в своїй праці Микола Костомаров головно покликається на четвертий том «Трудов» Павла Чубинського, в підготовці якого брав безпосередню участь. Покритикувавши упорядника за компілятивний характер його праці, наголошуючи на тому, що не слід синтезувати в один обряд всі регіональні варіанти, у своїй праці автор, хоч і не мав достатнього польового досвіду, все ж уник цієї загальної хиби. Він

²⁸ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 1014.

²⁹ Там само. – С. 1015.

³⁰ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом / Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – Спб., 1872. – Т. IV. – С. 437.

³¹ Костомаров Н. Семейный быт в произведениях южнорусского народного песенного творчества. – С. 1026.

спробував сепарувати тільки найзагальніші риси українського весілля, а тим часом

часом описав його центрально-український (київський варіант). Окремі його риси (як взування тещі в червоні чоботи) згодом поширилися й на інші території внаслідок домінування моди на міське чи й загалом столичне.

Вже Костомаров помітив в обряді сватання ознаки побуту двох доісторичних епох: мисливської та пастушої, про що сучасні дослідники згадують рідко або ж вважають це вигадками окремих учених. Відгомін не такого далекого історичного минулого вчений вбачає в пов'язуванні сватів рушниками. Поневолення чужинців, як спосіб їхнього усмирення та забезпечення – це вже ознака родового ладу з його общинним побутом. Саме за таких умов полонений відробляв за право бути прийнятим у чужий рід. Тож відкуп – це вже заміна більш давнього звичаю. Тому з тлумаченням Костомаровим «окупу» як відкupu іноземця з неволі можна сперечатися, адже після цього він нікуди йти не збирається і до шлюбу його ніхто не змушує, а логіка подальших подій розвивається саме в цьому напрямку.

Незважаючи на в основі описовий характер праці Костомарова, для сучасної фольклористики її значення полягає в тому, що вона фіксує на своїх звичних місцях чимало пісенних мотивів, які в подальших записах весільного обряду вже відсутні. Як то мотив потопання дівчини, де рятівником виступає наречений. Пов'язаний з практикою купальської жертви, він більшою мірою співвідноситься в фольклорній традиції з купальським фольклором, відтак наочно вказує, що й обряд вінкоплетин у структуру весільного потрапив із купальського, тобто один із шлюбних ритуалів виконувався саме під час відзначення цього свята.

На часи Костомарова припадає й процес редукції весільного дійства, що, мабуть, виходило з господарських потреб кріпацької дійсності. У зв'язку з такою в його описі помітне часове ущільнення різних обрядів в обрядодію одного дня. В такому вигляді подано змовини (сватання) й заручини, дівчеч-вечір і коровай. На факт такого стягнення вказує те, що сам учений визначає різні дні відзначення цих ритуалів.

Давниною віддає звичай збереження короваю в сіннику, де ночують молоді. Однак приготування його як у роду молодого, так і в роду молодої – нововведення, яке не стало загальнонаціональним і до цього часу.

Отож, можемо констатувати, що вже й Костомаров не застав весільного обряду в його первозданному виразі. Тогочасній фольклористиці, в міру браку фольклорних текстів та етнографічних фактів, було ще не під силу встановити наявний стан весільного обряду та вказати на динамічні процеси, які відбувалися в ньому у той час. Відтак студія Костомарова, попри свою історіографічну цінність в теоретичному плані, образно кажучи, має фотографічний характер.

Лилия ПИДГОРНА

**«ДРЕВНЕЕ ЯЗЫЧЕСКОЕ СВЯЩЕННОДЕЙСТВИЕ,
СОХРАНИВШЕЕСЯ В ОБЛОМКАХ»**

(Свадебный обряд в видении Николая Костомарова)

Статья представляет взгляды одного из первых исследователей украинской свадьбы Николая Костомарова в соотношении с современными достижениями фольклористической науки.

Ключевые слова: фольклористика, Николай Костомаров, свадьба, обряд.

Liliya PIDGORNA

**«AN ANCIENT HEATHEN RELIGIOUS CEREMONY
WHICH IS KEPT PARTLY»**

(Wedding ceremony from the sights of Mykola Kostomarov)

The article represent the sights of one of old researcher of the Ukrainian wedding Mykola Kostomarov in correlation with modern achievements of folkloristic sciense.

Key words: folkloristic, Mykola Kostomarov, wedding, ceremony.